

Andersen Nexø og Andersen 'Odense' – et dialogisk perspektiv

Af **BRUNO SVINDBORG**

Artiklen er et lettere redigeret foredrag, holdt på et seminar d. 25.-27. juni 2004, arrangeret af Bornholms Regionskommune, i anledning af 50-året for Martin Andersen Nexøs død. Seminaret havde overskriften: "Martin Andersen Nexø – i dialog med sin samtid – i dialog med sin fremtid". Det er let nok at konstatere, at Martin Andersen Nexø var i dialog med sin samtid, selv om man ville komme sandheden nærmere ved at udskifte det lidt kønsløse ord "dialog" med mere slagkraftige som "på kant med", "i polemik med", "i kamp med" osv. Og der er heller ingen tvivl om, at han på forskellig vis har været – og er – i dialog (og på kant) med sin fremtid. Det viser nyere værker om hans forfatterskab og nye kritisk-videnskabelige udgivelser af hans hovedværker. Men var han også i dialog med sin fortid – i det foreliggende tilfælde den del af hans fortid, der mere præcist inkluderer en af hans store forgængere i dansk litteratur, og som under alle omstændigheder er en del af den kulturarv og den litterære tradition, som Nexø kunne forholde sig til?

Andersen Nexø kender vi alle, men Andersen 'Odense'? Ja, man skal formentlig ikke være særlig skarpsindig for at gennemskue, at det drejer sig om den H.C. Andersen, der imidlertid – i modsætning til Martin Andersen Nexø - ikke følte noget behov for at skilte med sin provinsielle barndomsby for at komme ud af den Andersen'ske anonymitet. Derimod ville han utvivlsomt meget gerne have kunnet tilføje navnet 'Collin' til sit Andersen.

H.C. Andersen er altså navnet, og hvis man absolut vil anvende ordet "dialog" i en sammenstilling af de to Andersen'er, så er det naturligt givet, at der er tale om en konstrueret dialog.

Men man kan med fuld ret stille spørgsmålet, eller rettere spørgsmålene, ikke blot om en sådan konstrueret dialog er mulig, men også om den er rimelig. Bliver vi klogere på de to hver især ved en sådan jævnføring? Eller er konstruktionen ren og skær et udslag af, at den ene i 2004 har været død i 50 år, og at den anden er overmåde trendy i kraft af en nært forestående 200-års fødselsdag?

Lidt provokerende kan man spørge, om de to har andet tilfælles, end at de begge er begravet på Assistens kirkegård i København? Det har de. De har bl.a. også det tilfælles, at de begge gennem hele livet var meget omhyggelige med at gemme og opbevare egenhændige og modtagne dokumenter i forbindelse med deres forfatterskab og hele liv og virke, og at disse dokumenter i dag befinder sig som meget omfattende arkiver på Det Kongelige Bibliotek, hvor de har været et uvurderligt kildemateriale ved udgivelsen af en lang række udgivelser om og af de 2 nu klassiske og kanoniserede forfattere.

Opvækst og læsning

I sin dagbog skriver H.C. Andersen d. 26. juni 1869:

Løverdag 26 Varmt, smukt Veir. Sendt Brev til Fru *Collin* i Hellebek. Brev til Fru *Henriques* med et Vers til lille Marie, hvis Fødselsdag det er i Dag.

Altså ikke ét ord om, at der samme dag på Christianshavn blev født et lille proletarbarn, der senere skulle blive døbt Martin med efternavnet Andersen, og endnu senere fik tilføjet barndomsbyen Nexø til sit navn. Men nu var det jo heller ikke proletarfamilierne på Christianshavn, H.C. Andersen omgikkedes og umiddelbart interesserede sig for. De to fruer, Collin og Henriques, han nævner i sin dagbogsindførsel, og som han har sendt breve til, er typisk nok fruene i to af de mest indflydelsesrige og velstillede højborgerlige familier i datidens København.

Hvad den 6-årige Martin Andersen bedrev d. 4. august 1875, da den verdensberømte H.C. Andersen døde i en alder af 70 år, ved vi af gode grunde ikke. Der var endnu et par år til familien flyttede til Nexø. Måske har han hjulpet moderen med at holde sammen på familien, eller måske det var en af de dage, hvor Martin trods faderens forbud læste højt for moderen og broderen Georg af en from billedbog på vers, af faderens illustrerede ugeblad eller af moderens kolportageroman. Det var, ifølge hans egne erindringer, hvad der var af tilgængelig litteratur i proletarfamilien, der nu var flyttet ind i Lægeforeningens boliger på Østerbro.

I første bind af sine erindringer, "Et lille Kræ", beskriver Martin Andersen Nexø yderst anskueligt sin strejfen omkring og vagabondering som 5-6-årig, som han

mange år senere skulle betragte som afgørende for sin vækst som menneske. Han skriver herom bl.a.

”Ikke mindst på min omstrejfen modtog jeg indtryk og indsamlede stof på godt og ondt, der var af afgørende betydning for min vækst. I denne periode, der voldte mine forældre så mange bekymringer, sankede jeg honning ind for livet.”

Og han tilføjer, næsten henkastet:

”Som et sideprodukt af omstrejffingen – jeg lærte at læse, rent i forbigående.”

Denne tidligt udviklede og vel at mærke selvlærte læseevne fik afgørende betydning for den begavede drengs udvikling. Han skriver:

”Der skete nu det, at læsningen tog mig. Måske var det bekvemmelighed, der fik mig til at skyde genvej til spændingen; det svarede i hvert fald bedre til min spinkle fysik at møde oplevelserne hjemme end at skulle jage dem op på strejftog; jeg tabte lysten til at vagabondere.”

Og han giver en levende beskrivelse af læsningen af de nævnte bøger, ikke mindst af kolportageromanen på flere tusinde sider:

”alle jordens spændende begivenheder syntes at have sat hinanden stævne i de gule hefter med revolveromslaget. Nu behøvede man ikke at strejfe om efter tynde kedelige oplevelser mere; sindet mættedes med overraskelser, mord, vold, bloddryppende begivenheder, røvere og helte, patere og rene jomfruer (...) borge og klostre med underjordiske gange. Det var der, alt det der gør tilværelsen spændende og værd at leve.”

Men denne opdagelse af litteraturens fantasiskabende tiltrækningskraft havde ikke umiddelbart gode vækstbetingelser. På vogtemarken havde han ganske vist slugt bøger som ”Rocambole” og ”Paris’ Mysterier”, men året som røgterdreng havde ikke levnet megen tid til læsning, og det var først, da han som 15-årig kom i lære som skomager i Rønne, at lysten og muligheden for alvor blev vakt på ny – godt hjulpet som bekendt af vennen Jakob Hansen.

Da proletardrengen Hans Christian Andersen var 15 år, havde han allerede et års tid strejft omkring i kongens København, som han første gang ankom til 5. september 1819. Der var dog ikke som med Martin tale om en vagabondering med henblik på at indsamle indtryk og stof på ondt og godt, men om et bevidst kalkuleret forsøg på at få kontakt til de familier og enkeltpersoner, der kunne være ham behjælpelig med en kunstnerisk karriere – i første omgang på Det Kongelige Teater. Moderens naturlige ønske om at han skulle lære som skrædder eller bogbinder prellede helt af på den ambitiøse dreng. Det egensindige barn havde taget ved lære af sin far, hvorom han i den bedste af sine 3 selvbiografier, ”Levnedsbogen” bl.a. skriver:

”Min fader følte sig ikke hjemme i sin kreds, havde ingen ret lyst for sit håndværk, om aftenen læste han derfor højt i *Holberg* og *Tusinde og Én Nat*. Lavede mig et Perspektiv, et lille theater og billeder der kunne forvandle sig når man trak i en tråd.”

Den lille fantasifulde Hans Christian var i modsætning til Martin med sine egne ord ”et meget stille barn, kom aldrig ud på gaden at lege med de andre børn, kun småpiger morede det mig at være sammen med”. Men som Martin blev han i en tidlig alder modtagelig for og tiltrukket af ordenes magi (han skrev allerede som dreng småvers og de første skuespil) med den afgørende forskel at allerede proletardrengen i Odense havde langt bedre muligheder for at give denne interesse næring:

”Alle bøger jeg kunde få bleve slugte; jeg læste alt, såsnart jeg hørte, at nogen havde bøger, kom jeg til dem, uden at kjende dem. Således boede der i vor gade en fru Saxdorf, hvem jeg således meldte mig hos, hun blev forundret over den fremmede drengs forlangende, lånte mig dog én, og da jeg var meget ordentlig med den, fik jeg alle dem hun ejede; således læste jeg her *Shakespeare* i *Rosenfelds* oversættelse, der var så meget for min fantasi, at han behagede mig endnu mere end *Holberg*.”

Uddannelse og litterær debut

Både Hans Christian og Martin vokser op i de allerlaveste samfundslag, er i barndommen en del af lad os bare sige proletariatet, selv om det i hvert fald for Hans Christians vedkommende i starten af 1800-tallet ikke var det (senere) selvbevidste begreb, der spøgede i deres bevidsthed. De er begge velbegavede, videbegærlige og fantasifulde, og oplever i en tidlig alder ’ordenes magi’, men har vidt forskellige

betingelser for at tilfredsstille og udvikle deres åndelige vækst. De har sulten, nøden og ydmygelserne tilfælles, selv om Hans Christian senere gør sit bedste for at lægge låg på, men de har også den karakter tilfælles, der giver dem styrke til så at sige på egen hånd at bryde med deres familier, skabe deres eget liv og karriere og vriste sig løs af pjalteproletariatets inertie.

Også dengang var boglig uddannelse løsenet, eller i hvert fald et af dem. Og her spiller ikke blot den åndelige fysionomi, men også – og vel især – forskellen i tid ind. H.C. Andersen kom på familien Collins anbefaling i starten af 1820'erne på latinskolen i Slagelse, senere Helsingør og fik med vold og magt sin eksamen og bevis på en almen og klassisk dannelse og oven i købet en lang række traumer oveni, formidlet af rektor Meisling, der forfulgte ham hele livet. Så sent som i 1871, altså i en alder af 66 år skriver han i sin dagbog:

”gik igjen iseng og drømte om at jeg skulde examineres af Meisling ved Kongehusets Besøg, jeg vilde ikke, da jeg vidste [at jeg] ikke kunde oversætte Latinen og vilde da blive leet af, saa vaagnede jeg”.

H.C. Andersen havde ikke mulighed for – og havde han haft det, ville han næppe have valgt det – for at komme ind i det højskolemiljø, der for Martin Andersen Nexø blev en åbenbaring, først på Bornholm, senere på Askov. Denne folkelige, ikke-akademiske verden gav ingen traumer, tværtimod blev Martin Andersen Nexø sig selv og sin verden mere bevidst og vakte ham til modsigelse, da med Børge Houmanns ord ”den bonde-ideal verden, roligt hvilende i sig selv, som er den danske højskoles sociale drøm, ikke på noget punkt stemte med, hvad livet havde lært ham”. (”Martin Andersen Nexø og hans samtid”). Og han skrev (i 1894) sin første novelle, ”Lotterisvensken”, der med sin krasse sociale realisme vakte ikke så lidt bestyrtelse i den selvberørende højskoleatmosfære, der prægede det molbech'ske hjem, som han i øvrigt var tæt knyttet til under opholdet på Askov.

Hvad havde livet lært den unge forfatterspire? Efter eget sigende bl.a. at man skal holde øje med og tage del i, hvad der sker omkring én, snarere end at ”holde nøje regnskab med, hvad der foregår indeni én selv”. Det er i hvert fald sådan han 40 år senere formulerer det i forsøget på at besvare spørgsmålet: Hvordan blev De forfatter? Han skriver i artiklen ”Ja, hvordan” herom:

”I den verden, jeg tilhører både af fødsel, opvækst og åndelig indstilling, beskæftiger man sig ikke ret meget med sig selv; og det så galt ud, om man gjorde det. Det meste af tilværelsen optræder i skikkelse af plager og genvordigheder, og for de utallige egne bekymringer ville man ikke have plads for nogen fællesskabsfølelse.”

Og der sættes trumf på denne erfaring med følgende underholdende og anskueliggørende anekdote:

”Jeg var henved atten år, da jeg første gang var hos en læge; min mester mistænkte mig for at være brystsyg. Jeg måtte af med tøjet, og lægen lyttede til min ryg. ”Suk en gang”, sagde han.

”Ak”, svarede jeg.

”Suk en gang!”, gentog han skarpt.

”Ak!”, svarede jeg højere.

”Ja, vist så -: Ak, sukede Grevinden”, snerrede han ærgerligt. ”Træk vejret dybt, for Satan!”. Da først gik det op for mig, hvad et suk er.”

Og han konkluderer:

”Nogen selvbespejling endsige navlekiggeri har der ikke været megen anledning til senere heller, og måske manglede jeg som sagt de indre forudsætninger.”

Da H.C. Andersen i oktober 1828 blev student havde han allerede fået trykt mindre arbejder i ugeblade og aviser, og han havde allerede i 1822 udgivet en bog under pseudonym, »Ungdoms-Forsøg. Af Villiam Christian Walter». Friheden fra Meisling og studierne fejrede han med udgivelsen et par måneder senere af den første bog under eget navn, »Fodreise fra Holmens Canal til Østpynten af Amager i Aarene 1828 og 1829«, der udkom 2.1.1829.

Bogen starter således som forklaring på indvielsen til det syndige digterkald:

” N y t a a r s - A f t e n 1 8 2 8 s a d
j e g g a n s k e e n e p a a m i t
l i l l e V æ r e l s e o g s a a e u d

o v e r d e s n e e b e d æ k t e T a g e
p a a a l l e N a b o h u s e n e ; d a
f o e r d e n o n d e A a n d , s o m
m a n k a l d e r S a t a n , i n d i
m i g , o g i n d b l æ s t e m i g d e n
s y n d i g e T a n k e a t b l i v e
F o r f a t t e r . ”

Og på de følgende 100 sider oprulles resultatet af denne syndige gerning i en slags roman, der nok foregår i kendte omgivelser, Christianshavn og på Amager, men som udvikler sig til en vild og litterær fantasi, hvor H.C. Andersen undervejs ikke blot af litteraturpolitiske grunde vil demonstrere den dannelse, han just havde erhvervet sig, og som var nødvendig for at kunne gøre sig i datidens litterære kredse, men også ironiserer og satiriserer over den. Johan de Mylius har i Efterskriftet til udgivelsen af bogen i serien ”Danske Klassikere” karakteriseret denne dobbelthed således:

”[Romanen] fortæller en del om Andersens forhold til den dannelse, som han var nødt til at tilegne sig for at kunne begå sig som menneske og som forfatter. På den trange og undertiden trivielle dannelsesvej, som han dagligt måtte betræde, var fantasien ved hånden som udvej. Her ligger der et oprør gemt, et oprør mod den fornuftige borgerlighed, som han var omgivet af. Fantasien mobiliseredes mod snusfornuften og borgerkulturen. Nok har Andersen tilegnet sig sin tids dannelseskultur, hvad han var nødt til, men han spillede bold med den i fantasien. *Fodreise* er en demonstration af, hvor vidt han var kommet i lærdom og dannelse, men bogen er samtidig er klar markering af digterens oprør. Han ironiserer over alverden, sig selv ikke undtaget, men især over den borgerlige livsform og kultur. Og det kan han gøre med kunstnerens ret.”

Men også bag den ironiske og satiriske stemme kan der naturligvis gemme sig alvorlige konflikter og prøvelser. Efter at have deklameret et langt rørstrømsk digt for nogle baggårdskatte, der slutter med ordene:

”Jeg står i Verden ene, og forladt,
Thi brist mit Hjerte, brist i denne Nat.”

får 'den unge digter' af en påhørende kvindelig kat, kaldet "Tanten" følgende skudsmål:

» J a m i n S ø n , D u e r
D i g t e r ! m i s k j e n d i k k e
S t e m m e n i d i t B r y s t ; l a d
i k k e d e n k o l d e M æ n g d e s
B l i n d h e d s k r æ m m e D i g f r a
M a a l e t , S k j æ b n e n s a t t e
f o r D i g . D u h a r s a a m e g e t
G e n i e f o r d e t R ø r e n d e ,
d e t t e S a l i s k e , d e r s a a
l e v e n d e t a l e r t i l H j e r t e t ,
o M o n s ! D u k a n a l d r i g
h a v e G r u n d t i l r i g t i g t a t
f o r t v i v l e ! - «

Digteren svarer:

» A k ! « s v a r e d e d e n u n g e
D i g t e r o g s l o g b e s k e d e n t
Ø i n e n e n e d ; » d e r g i v e s
v e l Ø j e b l i k k e i L i v e t ,
h v o r i j e g k a n f ø l e m i g r e t
l y k k e l i g , s o m n a a r j e g
s i d d e r i e n K r e d s a f u n g e
d a n n e d e , q v i n d e l i g e
K a t t e , o g v e d O p l æ s n i n g e n
a f m i n e D i g t e h ø r e r m a n g t
e t s v a g t S u k , s e e r e n
h e l l i g T a a r e p a a d e n
b l e g e M i s ' s K i n d e r , o d a
f ø l e r j e g m i t K a l d t i l
K u n s t e n , d a k u n d e j e g
t r y k k e d e n h e l e
F o r s a m l i n g t i l m i t

b a n k e n d e H j e r t e o g
 g l e m m e a l l e J o r d e l i v e t s
 K a m p e . M e n a n d r e T i d e r
 t r o e r j e g a t s k u e d y b t i n d
 i m i g s e l v ; d a s t a a e r m i t
 g y l d n e H a a b , s o m b r o g e d e
 l u f t i g e D r ø m m e ; m i n S j æ l
 o m t a a g e r s i g ; d a m a a j e g
 u d , k a n g j e r n e s p r i n g e f r a
 T a g t i l T a g , m e n d e n
 k o l d e s t o r m e n d e N a t
 k j ø l e r i k k e d e n s y d e n d e
 L a v a i m i n e A a r e r ! «

Her er der ingen kras realisme, hvilket også ville have været meget forlangt på et tidspunkt, hvor den internationalt set var i sin vorden, men derimod med Martin Andersen Nexøs ord 'selvbespejling' og navlekigget så det vil noget, og en uløst konflikt mellem virkelighed og fantasi, mellem omverdenen og jeg'et, som nok var højstemt under romantikken, men som jo ikke sluttede med den. Og der er (jf. Nexøs anekdote) masser af 'suk' og 'ak og ve', håbløshed og fortvivelse ikke blot i H.C. Andersens forfatterskab, men også i hans liv, hvilket han ikke mindst i dagbøgerne sjældent undlader at gøre opmærksom på.

Nu har vi desværre ikke 5000 sider dagbøger fra Martin Andersen Nexøs hånd. Havde vi haft det, havde vi muligvis fået et mere nuanceret indblik i de 'suk', som også han utvivsomt har udstødt, end det der kommer til orde i hans selvfremstilling fra 1934.

Belæsthed og litterære forudsætninger

Men også en anden forskel træder i karakter: hvor H.C. Andersen straks fra første færd – og som sagt af gode grunde - demonstrativt og næsten blæret vil vise sin belæsthed og ganske vist som sagt ironisk-satirisk vedkender sig sine litterære påvirkninger og bevidst indgår i datidens 'tekstualitet', som man ville sige i dag, så så man hos Martin Andersen Nexø en livslang tendes til det modsatte.

”Hvor står der overhovedet skrevet, at forfatteren skal læse?”, spørger han flabet i den tidligere nævnte artikel fra 1934, men indrømmer dog at han har lært en del af den gode litteratur at kende, da han – nødtvunget forstår man – var nødt til at læse nogle af de forfattere, som kritikken skød ham i skoen som forbilleder. Og allerede 30 år tidligere havde han i artiklen ”Forbillederne” harcelleret over at blive sammenlignet med den franske forfatter Emile Zola, som vel ellers ikke var det ringeste selskab at komme i.

Henrik Yde har i sin disputats ”Det grundtvigske i Martin Andersen Nexøs liv” givet en forklaring på denne vægring:

”Martin Andersen Nexø koketterede ofte med en påstand om at være ringe belæst. Så ofte, at man må spørge, om han overhovedet var påvirket af læsning. Baggrunden for koketteriet er den, at da Nexø har været pioner for indførelsen af et nyt folkelag, det underste, i dansk litteratur, så har litteraturkritikken, der ofte tænker mere i litteraturhistoriske end i materialhistoriske baner, fra begyndelsen søgt ihærdigt efter hans forgængere og forbilleder, så han kunne blive passet ind i systemet. Derfor har Nexø lige siden sin debut måttet værges sig mod påstande om forbilleder eller ligefrem beskyldninger om plagiat. Han afviste med stigende irritation at have nogen som helst andre forbilleder end ”Kilderne for al god litteratur – nemlig Livet.”

Naturligvis læste Martin Andersen Nexø, der levede som professionel forfatter, og naturligvis var han påvirket af det læste, uanset om der var tale om positiv eller polemisk inspiration, eller blank afstandtagen. Han læste de talrige samtidige danske forfattere, som han følte sig knyttet til, herunder naturligvis ikke mindst Henrik Pontoppidan, som han tilegnede ”Pelle Erobreren”, og han læste som ung forfatter – hvad han selv vedkendte sig – de store russiske klassikere: Turgenjev, Tolstoj og Dostojevskij, der med hans egne ord ”alle virkede stærkt på mig”.

Men spørgsmålet er imidlertid, om den forklaring, der er citeret ovenfor, er god. Hermed mener jeg ikke, om Henrik Ydes forklaring er god, for det er den, men om Martin Andersen Nexø har en god forklaring på sit koketteri og meget selektive indrømmelse af læsning og mulige påvirkninger.

Med dette spørgsmål, der også på sin vis indbefatter Martin Andersen Nexøs notoriske anti-akademisme, der af gode, nogle gange mindre gode grunde med et

øjeblikks varsel kunne bryde ud i lys lue, kan vi igen inddrage H.C. Andersen og litteraturpolitikken.

Det litterære miljø

Vi har også i dagens Danmark intensive litterære fejder og polemikker, hvor det fyger med beskyldninger og injurier, og hvor det er et genkommende tema, at tilhører man som forfatter ikke den litterære inderkreds, er man i unåde hos et par indflydelsesrige kritikere, og kender man ikke enkeltpersoner i de råd og udvalg, der fordeler stipendier og priser – så har man ikke en chance.

Uanset hvor meget der er om det, så er situationen for en forfatter i dag for intet at regne mod den situation, H.C. Andersen var oppe imod i slutningen af 1820'erne, hvor han som en provinsiel underdog skulle møve sig frem i et finlitterært miljø, med overdommeren J.L. Heiberg i spidsen, der på dette tidspunkt nok havde læst noget lignende, men i hvert fald aldrig set noget lignende. Man skal være varsom med at betragte historien – også litteraturhistorien – i før-fremtid. Gør man det, risikerer man let at lade den senere verdensberømmelse skygge for kampene for overhovedet at komme til orde. Da H.C. Andersen udgav sine første eventyrhefter i 1835, blev de mildest talt ikke modtaget med enstemmig honnør af de herskende litterære feinsmeckere. En indirekte forklaring herpå, får man i et opmuntrende brev, dateret 6. november 1835, fra digtervennen Carsten Hauch. Han skriver bl.a.:

”Prindsessen paa Ærten er i mine Tanker et baade moersomt og træffende lille satirisk Eventyr, og manges Moder gifter ikke sine Børn bort paa bedre Grunde, end den her anførte. Den gamle Dronnings Fiinhed er ubeskrivelig stor, og ingen borneert Adelsdame kunde have den større. Fortællingen “Lille Claus og store Claus” er ogsaa, saavidt jeg kan skjønne, (trods Alt, hvad den fine Portion af Læseverdenen kan have derimod) et sandt Foster af en barnlig, men derfor ikke liden Indbildningskraft.”

Og han konkluderer, at de to nævnte eventyr

”troer jeg maatte kunne læses med megen Fornøielse af Enhver, som har baade Naivitet og Hjerte nok til at kunne sætte sig ind i Børneaarene igjen. At Mange ville være for fornemme, for satte og for eensidig udviklede dertil, forstaaer sig af sig selv; men en Digter skal mindst af Alle ville smigre Enhvers Smag; naar han først har vundet de Bedste for sig, da vinder han nok siden den hele Verden; men om han

omvendt havde vundet den hele Verden, de Bedste undtagen, da vilde dog Vinden snart dreie sig, og Verdens Bifald forsvinde.”

Man kan ikke andet end beundre – og undres over – den på én gang naive og viljestærke egensindighed, der fik H.C. Andersen til at afprøve en genre, eventyret og senere mere præcist ’kunsteventyret’, der direkte udfordrede det danske litterære establishment – og som han skulle til at skaffe nye læsere. Men det gik jo – som vi ved – senere ganske godt.

Situationen for forfatteren Martin Andersen Nexø i slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede var en anden. Først og fremmest fordi den større verden udenfor den snævre litterære havde udviklet sig og var en anden. Hermed vil jeg naturligvis ikke antyde, at Martin Andersen Nexø ikke skulle føre hårde kampe for at komme til orde, eller at han manglede en ’viljestærk egensindighed’ i denne kamp, men ’et spøgelse var gået igennem Europa’, som det så smukt blev formuleret i Marx’ og Engels’ manifest. Martin Andersen Nexø kunne solidarisere sig med sociale strømninger og politiske bevægelser, der allerede dengang på sin vis forenede Europa og som – som bekendt – også nåede til Danmark. Han kunne, men han behøvede ikke at gøre det – men han gjorde det.

Hvordan, hvornår og i hvilket omfang Martin Andersen Nexø stillede sit skønlitterære forfatterskab til rådighed for disse strømninger og bevægelser er et såkaldt godt – og intrikat – spørgsmål, som man kan skændes længe om, og det har man gjort. I denne sammenhæng er det vigtigere, at Martin Andersen Nexø havde og skaffede sig forbundsfæller både udenfor det litterære miljø hos bevægelsernes talsmænd og indenfor det litterære miljø hos ligesindede kritikere og kolleger – og ikke mindst: I samme omfang som han med sit forfatterskab begyndte at tematisere baggrunden for disse bevægelser og strømninger: overgrebene, uligheden, nød og fattigdom, men også glæden og sejrene for det enkelte individ og sammenholdet i familien, gruppen, klassen, fik han læsere i bogstaveligste forstand i *massevis*. Og i takt med at disse bevægelser vandt i udbredelse og sågar fik politisk magt (i Danmark og langt senere i århundredet ikke mindst i Europa), blev han næsten et ikon, der gerne ville og kunne og blev brugt litteratur- og kulturpolitisk.

I denne meget forkortede version af et langt forløb har jeg udiplomatisk set bort fra trakasserierne, modstanden og fjendskaberne undervejs, kort og godt: den politiske kamp og de udfordringer Martin Andersen Nexø tog op i den forbindelse. Det gjorde

han skarpsindigt, veloplagt, ofte énøjet og provokerende. Det er vigtigere for mig at understrege, at Martin Andersen Nexø i høj grad og i højere og højere grad som årene gik, betragtede også sin skønlitterære virksomhed som del af en mere omfattende politisk virksomhed. Og der kan ikke herske nogen tvivl om, at det er her den egentlige grund skal findes til Martin Andersen Nexøs tidligere omtalte selektive opregning af sin læsning og mulige påvirkninger.

Dialog?

Og hvordan havde Martin Andersen Nexø det så egentligt med H.C. Andersen? Var han i dialog med ham? I et forsøg på at besvare spørgsmålet er det overraskende at erfare, hvor lidt de to herrer omtales i forbindelse med hinanden. '2 danske forfattere af proletarisk herkomst, der blev verdensberømte og følgelig de 2 mest læste danske forfattere worldwide' - så meget, eller så lidt bliver det – med en enkelt undtagelse – til, og ingen analytisk sammen- eller modstilling i litteraturhistorier, opslagsværker, monografier, disputatser og artikler. Det kan der naturligvis være 2 grunde til: enten at jeg ikke har fundet frem til kilderne, eller at emnet (jf. ovenfor) er for konstrueret. Dette kunne denne artikel så være et udmærket bevis på.

Men er der ikke megen hjælp at hente i sekundærlitteraturen, hvad så med Martin Andersen Nexø selv, hvad har han at sige om H.C. Andersen?

Med det forbehold, at jeg langt fra er bekendt med samtlige kilder i det enorme forfatterskab og det lige så enorme arkiv, så er svaret: forbavsende lidt, og det lidt han siger er ikke særlig pænt.

Børge Houmann beretter i "Martin Andersen Nexø og han samtid" om en sammenkomst en søndag formiddag engang i 1930'erne i en lille lejlighed på Bellahøjvej i København, hvor Martin Andersen Nexø omgivet af en snes tilhørere havde lovet at tale om digterens rolle i samfundet. Han skriver:

"[Martin Andersen Nexø] var tydeligvis optaget af de erindringer, han selv var i færd med at skrive. Han omtalte også H.C. Andersens "Mit Livs Eventyr": den kunne han ikke lide. H.C. Andersen var "sær" og dyrkede denne særhed indtil det raffinerede. Det dvælede han længe ved. Han var jo også selv "sær", men han bestræbte sig som ung af al magt for ikke at virke sær, men at komme til at ligne almindelige mennesker." (II, 188)

Det kan ved første øjekast godt undre, at Martin Andersen Nexø – i hvert fald ifølge Houmann - ikke kunne lide ”Mit Livs Eventyr”, så meget mere som de erindringer, han selv var i gang med at skrive i mangt og meget kunne have haft den samme titel. Her er der i udvortes forstand ikke blot tale om et sammenligneligt forløb: proletarbarnet, der som helten i et rigtigt eventyr bistået af gode hjælpere, får mulighed for en social opstigning og selv har ambitionerne, evnerne og viljen til at gøre sig gældende som forfatter og ender som en berømmethed, omgivet i H.C. Andersens tilfælde af adel og fyrster, i Martin Andersen Nexø's af politikere og præsidenter. Men også i formel forstand ligner erindringerne hinanden deri – i øvrigt som næsten alle erindringer – at de er konstrueret i det jeg tidligere kaldte ’fremtid’, er skrevet i ’bagklogskabens ulidelig klare lys – om man vil – der gør dem til fiktion på dokumentarisk grundlag, en fiktion med tendens og med finale, uanset hvor mange gange det påstås, at dette er ’den nøgne, usminkede sandhed’.

Frænde er frænde værst – siger man jo, men for det første har det utvivlsomt for Martin Andersen Nexø været en pestilens at læse den grundlæggende tolkning, som H.C. Andersen selv i starten foretager af sit liv og som gennemsyrrer hans bog:

”Mit Livs Historie vil sige Verden hvad den siger mig: der er en kjærlig Gud, der fører Alt til det Bedste”.

For det andet har han utvivlsomt følt sig frastødt af H.C. Andersens navlekigteri og selvoptagethed og alle de øvrige skavanker og særheder, der også af dennes samtidige og omgangskreds blev betragtet som ulidelige. Men også her må Martin Andersen Nexø have sat kikkerten for det blinde øje for ikke at kunne honorere og delvis genkende omkostningerne ved opkomlingens kamp for accept.

Men én ting er H.C. Andersens hele personage, noget andet er vel hans forfatterskab, eller er det for Martin Andersen Nexø ét og det samme, kan eller vil han ikke skelne mellem liv og værk?

Også her bliver vi – skuffende nok – Martin Andersen Nexø næsten svar skyldig. Faktisk siger han i den sammenhæng mere ved det, han ikke siger, end ved det, han rent faktisk siger.

Martin Andersen Nexø skrev i 1922 en lille opsats med titlen ”Die dänische Literatur”. Baggrunden – som retfærdigvis skal nævnes – var den, at han på en rejse i

Sovjetunionen af den daværende formand for Komintern, Sinovjev, blev spurgt om han til tidsskriftet "Det røde Magasin" kunne skrive en artikel om Vesteuropas proletariske litteratur. Han svarede: "Det kan jeg", men han gjorde det ikke. I stedet skrev han en superkort dansk litteraturhistorie, hvor kriterierne for udvælgelsen og prioriteringen kan være vanskelig at gennemskue, men hvor de folkelige og sociale strømninger fremhæves, og hvor hans eget forfatterskab i lighed med Jeppe Aakjærs og Johans Skjoldborgs betragtes som kronen på værket:

"de 3 proletarer indoptager tidens brændende spørgsmål: proletarbevægelsen i deres kunst, tager beslutsomt parti for proletariatet, men behandler dog deres stof efter rent kunstneriske principper."

Såvidt den selvforståelse, som han ønsker at kolportere til sine sovjetiske kammerater. Men hvad skriver han om H.C. Andersen i denne danske litteraturhistorie? Det fortjener at blive citeret i sin helhed:

"Omkring de to store, Oehlenschläger og Grundtvig, grupperer sig en række af betydelige digtere: Blicher, Ingemann, Andersen, Hauch, Hertz, Bredahl, P.M. Møller, Chr. Winther."

Måske man kan få nøglen til denne noget stedmoderlige behandling af "Andersen" i denne simple opremsning i artiklens slutning, hvor han efter fremhævelsen af de 3 proletarforfattere skriver:

"Selv om mange andre danske digtere også er proletarbørn, står de 3 nævnte temmelig alene i deres kamp for en ny verdensorden. De andre bekender sig til den artistiske individualisme."

Sammenligner man de 2 citater og læser dem i lyset af tendensen i den litteraturhistoriske skitse, så er det tydeligt, at det er 'individualismen', der er anstødsstenen, ikke det 'artistiske' som sådan. Også de 3 fremhævede proletarforfattere behandlede jo deres stof 'efter rent kunstneriske principper'. Og denne individualisme sættes op som en modsætning til en folkelig bestræbelse og forbundethed, som han ser som et særegent træk i den danske litteratur og ganske overraskende eksemplificeret med navne som Holberg, Oehlenschläger og – mindre overraskende - Grundtvig ikke mindst. Proletarbarnet H.C. Andersen er ikke i dette – gode – selskab.

Nu skal man selvfølgelig ikke overfortolke denne skitse, der er kradset ned på et hotelværelse i Petrograd uden hjælpemidler, men der er ingen tvivl om, at Martin Andersen Nexø grundlæggende betragtede H.C. Andersen ikke blot som 'sær', men også som en 'artistisk individualist', der havde brudt med sin "hjemstavnsforbundethed" – et andet af de positive ord, Martin Andersen Nexø anvender i sin karakteristik af den positive linje i den danske litteratur. Men når han om denne linje sammenfattende skriver: "Sproglig djærvehed og ukunstlighed kendetegner alle disse værker; billederne og lignelserne er folkelige og hentes fra naturen og hverdagslivet", og når han ydermere i forbindelse med den udførlige og positive omtale af Grundtvig fremhæver Grundtvigs "forkærlighed for folkeeventyret", der "står i et egenartet forhold til den nuværende revolution", og hvor nogle af "hovedfigurerne [oven i købet] er fuldgyldige repræsentanter for masserne og proletariatet" – så er det man retfærdigvis må spørge: hvad med H.C. Andersens eventyr?

H.C. Andersens eventyr

Martin Andersen Nexø kendte H.C. Andersens eventyr. Det ved vi, og andet ville også være utænkeligt. Han har formentlig undervist i dem i sin korte karriere som dansklærer ved Gregersens Realskole omkring århundredeskiftet (et enkelt vidne, en elev nævner dog i den sammenhæng kun Holberg, Hostrup og Oehlenschläger), men i hvert fald ved vi, at han i 1924 arbejdede intensivt på at få udgivet eventyrene i Tyskland med Vilhelm Pedersens tegninger.

Men besvarer Martin Andersen Nexø ikke selv spørgsmålet: hvad med H.C. Andersens eventyr? så gør den marxistiske kritiker, Harald Rue det noget senere, nemlig i artiklen "Fra æventyr til virkelighed", der første gang stod at læse i tidsskriftet "Clarté" i 1939.

"H.C. Andersen er ved siden af Kierkegaard den grundigst dissekerede digter i Danmark. Litteraturhistorikerne ved nøje besked om enkelthederne i hans forkrøblede erotiske liv og om hans mosters bordel foruden en hel del andre ting, som ikke vedkommer hans digtning så forfærdelig meget. Men hvis vi vil vide noget om proletardrengens tilpasningsvanskeligheder i den borgerligt-romantiske litteratur, må vi vende os til en marxistisk kritiker, til Harald Rue."

Således forfatteren Hans Kirk i sin noget bredere gennemgang af den danske litteratur end Nexøs.

Rues artikel er interessant for det første, fordi han fremhæver det kritiske element i H.C. Andersens eventyrdigtning, og altså ikke blot som Martin Andersen Nexø i eventyret i almindelighed, for det andet fordi han – og altså her den tidligere omtalte undtagelse – direkte sammenstiller H.C. Andersen og Martin Andersen Nexø.

Han viser, hvordan det virkelighedsstof, som H.C. Andersen bragte med sig fra sin barndom i Odense nødvendigvis måtte kollideres med romantikkens æstetiske krav, hvordan han i sine dramaer og tidlige romaner forsøgte at behandle tabuiserede emner, og han pointerer at H.C. Andersen først med eventyrene fandt den form, hvor han kunne tilnærme sig en virkelighedstro beskrivelse af undertrykkelsen og af de fattige, og at han i denne bestræbelse må ses som en direkte forløber for Martin Andersen Nexø. Men han fremhæver også, at han benyttede sig af eventyrets form, ”fordi hans dobbeltstilling tvang ham til at tale med kløftet tunge”.

H.C. Andersens ’slavesprog’ i eventyrene forhindrede ham dog ikke i at arbejde sig frem mod mere direkte virkelighedslignende historier, og han var stort set den eneste i samtiden, der overvandt det akademiske sprog med hyppig brug af hverdagslivets vendinger og udtryk. Men – konkluderer Rue: ”Det afgørende skridt ud af eventyret og utopien kunne Andersen ikke tage.”, hvilket han begrundes således – og hermed sammenstillingen med Martin Andersen Nexø:

”Samfundsforholdene var så lidt tilspidsede, at han ikke kunne se skellene i befolkningen klart og endnu mindre se udviklingens videre vej. Det blev først for Andersen Nexø det lykkedes at gøre dette skridt. Med den moderne industris gennembrud blev det borgerlige samfunds struktur gennemskuelig, og Nexø så proletariatet rejse sig som den bærende, fremadskridende kraft i samfundsudviklingen. I modsætning til H.C. Andersen kunne Nexø blive i den klasse han hører til, han har levet dens liv med, har deltaget i dens kamp og oplevet virkeligheden ikke alene som tilskuer og ræsonnør, men været med hvor den blev skabt. Hans forståelse af den er derfor blevet langt dyberegående end H.C. Andersens, hvis medfødte virkelighedssans ikke i nogen henseende var mindre, men som ikke var med i det der groede frem.”

Så fik vi reddet både H.C. Andersen og Martin Andersen Nexø i land – af en marxistisk kritiker i en artikel fra 1939. Men egentlig dialog blev der ikke meget af. Og jeg er helt på det rene med, at Rues forklaringsmodel og vel også delvis min egen tilgang til emnet i dag kan virke fremmedartet, måske ligefrem stødende, her hvor det efter 'Murens fald' – som det formuleres – gøres ihærdige forsøg på at fravriste Nexø fra de krystende favntag, som spærrer digteren inde. Og jeg er i øvrigt ikke i tvivl om, at snævre litterære analyser ville have kunnet påvise H.C. Andersen som en af Martin Andersen Nexøs forgængere, som han – omend stiltiende – har læst, ladet sig inspirere af, omfunktioneret og frigjort sig fra.

Martin Andersen Nexø har allerede vist sig at være i dialog med sin fremtid – som digter og som politisk 'provocateur'. Og jeg er helt sikker på, at H.C. Andersen også vil klare sig fint – også uden mit lille defensorat for ham indenfor Martin Andersen Nexøs optik. Den H.C. Andersen, som trods alt ét sted optræder i Martin Andersen Nexøs erindringer – om end i en noget tvetydig rolle. Til gengæld er hippet til bl.a. undertegnede ganske utvetydigt. Så lad da Martin Andersen Nexø få det sidste ord:

"Det er ikke fra læsehestene og duksene, hverdagens digter skal rekrutteres, snarere fra dem i klassen, der har svært ved at samle sig om det der ligger for og følge pegepinden, fordi de har hodet fuldt af virkeligheden derude og lommerne fulde af ragelse, hittegods fra lossepladser og fra alfarvej, som intet "tænkende væsen" vilde bukke sig efter. Den bedste tegning af en digter synes jeg H.C. Andersen har givet i skikkelsen Klodshans. Han har eftersidderens ævne til at se de kosteligste herligheder, hvor andre kun ser: Noget pladder, en flækket træsko, en død krage; og på det sejrer han. Men naturligvis, han har det levende liv som modspiller i prinsessen; med skriverkarlene alene var det aldrig gået godt!"

Bruno Svindborg

er forskningsbibliotekar v. Det Kongelige Bibliotek og redaktør af *Bogens Verden*